

Előszó

A 19. században a történeti földrajznak két, tartalmában és módszerében eltérő fokozata alakult ki: a topográfiai rekonstrukció és az önálló – ok-okozati összefüggéseket feltáró és szintetizáló – történeti földrajz. A topográfiai irányzat leginkább a történészek körében tejedt el (pl. *Csánki D.* és *Ortvay T.*), míg az önálló történeti földrajz – a historikus *Győrffy Gy.* munkásságán kívül – kevés eredménnyel büszkélkedhet. A 20. századi magyar geográfusok (pl. *Bulla B.*, *Fodor F.*, *Hézsér A.*, *Mendöl T.* és *Teleki P.*) a történeti földrajzot a társadalom-(gazdaság-) földrajz részeként és nem önálló diszciplínaként értékelték. Felfogásuk szerint a történeti földrajzi vizsgálatok a modern geográfiai kutatásokban nélkülözhetetlenek, de – *Fodor F.* megfogalmazása szerint – „*a történeti földrajz mint önmagáért való tudomány nem állhat meg egyedül, hanem mindig csak egy fejezete lehet valamely táj leíró földrajzának*”. A magyar földrajzi könyvészet azt bizonyítja, hogy ez a szemléletmód a mai napig érvényesül. *Cholnoky J.* „*Hazánk és népünk egy évezreden át*” (1935) c. könyvén kívül egyetlen átfogó földrajzi munka sem jelent meg e témakörből. (Meg kell jegyezni, hogy *Cholnoky* könyve is csak részben felel meg a történeti földrajz tartalmi és módszertani követelményeinek). Így a történeti földrajz leszűkült a nagyobb – Magyarország földrajzát feltáró – munkák fejlődéstörténeti anyagrészévé vagy egy-egy régió múltbeli állapotrajzává.

A történeti földrajz feladatát a geográfusok és a történészek formailag eltérő, de tartalmilag igen közellálló módon határozták meg. A sokféle megfogalmazásból összesítésként két alapkategóriát emelek ki: a történeti földrajz térbeli keretét és az „*időmetszetek*” témaköreit. A *térbeli keret* – hasonlóan a regionális földrajzhoz – lehet pl. egy város, vármegye, régió, régiócsoporthoz, ország stb. Az *időkeresztmetszetek* vagy ezek egymásba kapcsolódó sorozata („*hosszmetszete*”) a társadalom földrajzi környezetét, a társadalom és az etnikumok tagozódását, a termelés ágazati és térszerkezetét, a településeket, az infrastruktúrát stb. tárja fel és foglalja földrajzi szintézisbe.

A történeti földrajz fogalmi meghatározását és a geotudományok rendszerében elfoglalt helyét *Somogyi S.* módosította (1988). Szerinte a történeti földrajz „*olyan önálló tudományág, amely a táj egykori állapotáról ad hű és megbízható, a tájalkotó*

tényezők időben és térben változó kapcsolatának felismerésén és magyarázatán alapuló leírást". Tehát a korábbi definíciókhoz képest Somogyi S. megfogalmazásában nagyobb szerepet kap a természetföldrajz, és elismeri a történeti földrajz önállóságát. „A magyar honfoglalás földrajzi környezete” c. értekezésében azt is hangsúlyozza, hogy „...a történeti földrajz az elmúlt időszakok olyan tájainak oknyomozó és magyarázó leírását adja, amelyben már ott *élt és hatott* az emberi társadalom is” (a korábbi időszakok vizsgálata a paleogeográfia feladata).

A „Magyarország történeti földrajza” c. tankönyv a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán 1988/89. tanévben tartott előadás-sorozat rövid összefoglalása. A rendelkezésemre álló irodalmi és statisztikai források, a 18–19. századi térképek és más tárgyi dokumentumok alapján olyan fejlődéskép felvázolására törekedtem, melynek központi tényezője az ember, a földrajzi környezetet átalakító és a természeti erőforrásokat racionálisan hasznosító társadalom.

A földrajzi környezet változásait és a társadalmi-gazdasági fejlődés alapvonalait a *honfoglalástól 1945-ig* tárgyalom a társadalom- és gazdaságtörténet nagy korszakai szerint. A térbeli keret a *mindenkori országterület* (1920-ig a Kárpát-medence). Az időmetszetekben a meghatározó elemeket, az egyes korszakokra leginkább jellemző népesség-, település- és gazdaságföldrajzi jelenségeket, jelenségcsoportokat, folyamatokat stb. igyekeztem megragadni.

A „Magyarország történeti földrajza” c. tankönyv rövid terjedelme ellenére nagy ismeretanyagot ölel fel, igen sok példával, számadattal, földrajzi névvel stb. A gazdag információmennyiségből a *lényeg*et, az *idő- és térbeli tájékozódáshoz szükséges földrajzi ismereteket* kell megtanulni. A tananyag önálló feldolgozását a *fontosabb anyagrészek kiemelésével* és a szemléltető példák apró betűs elkülönítésével is szeretném megkönnyíteni. A táblázatok tájékoztató és rendszerező jellegűek, míg a grafikus ábrák a szöveggel egyenértékű – vagy esetenként attól is többet mondó – anyagrészek.

A tankönyvet – alapfunkciójának megfelelően – sok térkép, térképvázlat, diagram, földrajzi modell, statisztikai és egyéb táblázat illusztrálja. Az *ábra- és táblázatgyűjtemény* nem egyszerűen szövegekísérő mellékletanyag, hanem egy „második vonulat” (önálló információbázis): olyan idő- és térbeli jelenségeket kíván hangsúlyozni, amelyeket – a terjedelmi korlátok miatt – a leírásokban nem lehetett kellően kidolgozni. A szintetizáló jellegű – hazánk egészét bemutató – térképek, statisztikai összeállítások mellett szép számmal találhatók makro-, mezo- és mikroregionális példákat feldolgozó grafikus ábrázolások és táblázatok. A tankönyvi illusztrációkon kívül a tanuláshoz nélkülözhetetlen a Kárpát-medence domborzati térképét is tartalmazó „Magyarország Nemzeti Atlasza” (Bp., 1989) és a középiskolai történelmi atlasz.

Nagyon remélem, hogy a „Magyarország történeti földrajza” c. tankönyv eredeti rendeltetése – az általános iskolai földrajztanárképzés szolgálata – mellett segíti a gyakorló földrajztanárok egyéni és tanfolyami továbbképzését is.